

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ – ЩО Е ТО?

доц. д-р Веселин Босаков

Институт по философия и социология – БАН

MULTICULTURALISM: WHAT IS IT?

Assoc. Prof. Dr Veselin Bosakov

Institute of Philosophy and Sociology – BAS

vesobos@abv.bg

Резюме: Изложението акцентира върху проблемни полета, сигнализирани от въпросите:

- ❖ Провалил ли се е мултикултурализмът?
- ❖ Вреден ли е мултикултурализмът?
- ❖ Опасен ли е мултикултурализмът?
- ❖ Как можем да отговорим на сложността и предизвикателствата на плурализма и да балансираме общо живеене в живо настояще?

Задълбоченото вглеждане в (и коректното научно обяснение на!) дадено явление е немислимо без проблематизиране на това явление. Проблематизирането се осъществява с въпроса как е възможно това, което изследваме – в случая „Как е възможен мултикултурализмът?“. Отговорът на този въпрос осветлява посоката, в която се движи анализът и рамкира аргументите, с помощта на които се търси основание разнообразието да се приема като основна ценност и основен принцип, изискващ взаимно признаване, равнопоставеност и равноценност на знания, умения и нагласи в социалното съучастие с природата на различното.

Различните (европейски) страни са вървели по много различни пътища. Тези различия, обаче, не омаловажават и не отменят необходимостта от дискусия за мултикултурализма преди всичко (и най-вече!) в неговото политическо измерение, включващо разпределение на власт и достъп до ресурси.

Ключови думи: мултикултурализъм, нация, идентичност, интеграция, разнообразие, диалог, глобализация

Abstract: The presentation focuses on the problem fields defined by the questions:

- Has multiculturalism failed?
- Is multiculturalism harmful?
- Is multiculturalism dangerous?
- How can we respond to the complexity and challenges of pluralism, and strike a proper balance with regard to coexisting in the living present?

An in-depth scrutiny (and proper scientific explanation!) of a given phenomenon would not be possible without problematizing the said

phenomenon. This can be done by asking how the object of our study – in this case, multiculturalism – is possible? The answer to this question would illuminate the direction of analysis and provide a framework for the arguments on the basis of which diversity may be recognized as a fundamental value and basic principle requiring the mutual recognition, equal standing, and equal value of the knowledge, skills and attitudes involved in social co-participation with that which is different.

The various European countries have taken very different paths. These differences, however, do not reduce, or revoke, the need for an on-going discussion on multiculturalism – foremost, and particularly, in its political dimension, which includes distribution of power and access to resources.

Keywords: *multiculturalism, nation, identity, integration, diversity, dialog, globalization*

1. Разбягващи се интерпретации

Чрез поставянето и дискутирането на въпроса за разделителната линия между необходимото единство и възможната различност, става възможно да се анализират и решават множество проблеми на мултиетническите общества. Мултикултурализмът винаги е бил и си остава тема за дискусии. От левия политически спектър идва възражението, че мултикултурализмът, чрез своите „реторични финтифлюшки“ и фолклорно-кулинарни фестивали, всъщност отклонява вниманието на обществеността от реалните проблеми на етническите малцинства (Bolaria, Peter 1982). Други виждат в мултикултурализма – с неговата автоматична класификация на хората по раса и произход – една форма на прикрит, политически коректен расизъм (Ayn Rand Institute 2000). В десния политически спектър пък има страхове, свързани с опасността от отслабване на сцеплението в обществото чрез етнизация – евентуална „племенизация“, „балканизация“ или „вавилонизация“. Говори се например за изграждане на нови социални стени чрез прекалено силна идентификация със собствените етнически групи (Bibby 1990 и др.). Според критиците на мултикултурализма, Европа е допуснала прекомерна имиграция без да изисква достатъчно много интеграция – неудачно решение, в резултат на което социалното сцепление е ерозирало, националните идентичности са били подкопани, а общественото доверие – силно понижено. Защитниците на мултикултурализма, от друга страна, отговарят, че проблемът е не в прекомерното разнообразие, а в прекомерния расизъм.

Тази накратко скицирана дискусия около мултикултурализма е заедно с това и предупреждение срещу опитите за идеализиране на мултикултурализма: философията и реалността на мултикултурализма не винаги се припокриват. В тази връзка си струва да се отбележи също, че мултикултурната държавна идеология не успява да надделее изцяло над властващите в определени кръгове расистки умонагласи (Frances 2002) и точно в последно време предупрежденията срещу приемането на прекалено много имигранти стават все по-силни (Janigan 2002).

1.1. Обезличаващият мултикултурализъм

Мултикултурализмът по същество е „светска религия” на еднополюсната глобализация. Както всяка религия, особено във фанатизираните ѝ форми и степени,

мултикултурализмът бива използван за промиване на мозъци и връщане към

иррационалност сред гражданската маса, за подхлъзване към страховито подданничество и безропотност пред силните и богатите, пред бруталните и алчно-амбициозните във властта (Мирчев 2016).

Мултикултурализмът стигматизира изконни понятия като „патриотизъм” – той бил нещо остаряло и задължително водещо до ксенофобски национализъм. Стигматизира понятия като „национализъм” – той пък бил единствено и само фашизъм и агресивен ксенофобски расизъм. Стигматизира понятия и висши ценности като Родина и Отечество – те пък били „натоварени с негативна конотация ” и затова ги изваждат от учебниците, за да не дразнят в България някакви „българи с паспорт”, които обаче не се считали за „българи по дух и идентичност”.

Мултикултурализмът парира българската нация, нейното историко-културно ядро, свободата му да отстоява своите права и доминираща позиция. Парира и формите на съответен държавен пробългарски протекционизъм – търговски и финансов, бизнес и корпоративен, медиен и информационен, културен и образователен, религиозен и ценностен, административен и електорален. Малцинствата стават привилегирани. Така на практика малцинствата, които се обявяват, че са диаспори на други и чужди нации, стават легализирана пета колона на чужди и враждебни интереси на нашата територия и в юрисдикцията на уж националната ни държава.

Глобализацията забуксува, а триумфалният поход на мултикултурализма доведе до откатна вълна от национализъм и ксенофобия, на възраждащ се расизъм и религиозна война. На практика вече е изречена „смъртната присъда” над мултикултурализма като идеологически модел и съответно обществено и социално инженерство, над този идеал и практическа утопия, която зашеметяващо бързо на практика се претвори в деградираща антиутопия. Мултикултурализмът умря като неоспорим приоритет на субективното, при това на индивидуализираното егоистично и атомизираното отчуждено

субективно. Като приоритет, обезценяващ всякакви социални принадлежности и лоялността на хората към тях – класови и съсловни, религиозни и традиционни, национални и държавни, дори семейни и родителски, дори полови мъжки или женски. Мултикултурализмът обеща, че ще извежда хората извън и над такива обективни окови на личността и свободния човешки дух. Но катастрофира в тази си утопия, бе посрамен от битието и неговите обективни структури (Мирчев 2016).

1.2 Дефиниции на мултикултурализма

Мултикултурализъм – базова идеология на Глобализацията и глобализаторите след 1991г., сърцевинна догма в глобалното обществено и социално инженерство, налагащи претенцията за универсализъм на западния ценностен и културен модел (Мирчев 2016).

Мултикултурализъм – понятие, с което се описват общества, в които съжителстват много на брой различни култури без една от тях да е господстваща или поне преобладаваща. Точно по този белег се отличава от културния плурализъм, който предполага заедно с господстващата или поне преобладаваща култура да съществуват в обществото и други култури, които обаче да не противоречат на установения от господстващата култура правов ред (WIKIPEDIA).

В дескриптивен смисъл *мултикултурализмът* е съществуването на различни култури в една и съща юрисдикция, в една и съща политическа общност. В нормативен смисъл *мултикултурализмът* твърди, че държавата трябва да се отнася с уважение към културните различия и желанието на определени групи да поддържат своите културни практики и традиции. *Мултикултурализмът*, който възниква през 60-те и 70-те години на ХХ век като теория, се противопоставя на два други, алтернативни подхода. Единият е монокултурализмът на национализма: настояването всяка държава да има една култура (нещо от рода на „Бог, цар и отечество“). Другата алтернатива е космополитизмът: изоставянето на идеята за групови идентичности и преминаването към индивидуални права на граждани на света (Смилов 2016).

Мултикултурализмът се определя от Фоуърс и Ричърдсън като социално-интелектуално движение, което приема разнообразието като основна ценност и основен принцип и изисква с всички културни групи да се отнасяме с уважение като към равни. В основата си това е морално движение, което е предназначено да увеличи достойнството, правата и

признанието на различните групи. Това е либерално-идеалистическо движение, което разширява идеята за индивидуалната уникалност на културните групи (Fowers, Richardson, 1996).

Според Ч. Ридли и Д. Мендоса има три категории определения на термина *мултикултурализъм*:

Включващи (широки) определения – Мултикултурализмът включва много характеристики, свързани с идентичността: раса, етнос, религия, пол, език, физически белези, социо-икономически статус, географско местоположение, националност, начин на живот и пр. Мултикултурализмът се свързва с културния плурализъм и културното разнообразие.

Изключващи определения – Свързват се с ограничени ситуации, при които агентите са от различни расови или етнически групи: крос-културни взаимодействия. Счита се, че широките определения размиват ситуацията и не дават възможност да се види истинското крос-културно взаимодействие. Мултикултурализмът се свързва само с цвета на кожата или с малцинствените групи. Много се спори за това, дали расовите различия водят до културни различия.

Национални или международни определения – Мултикултурните измерения се извеждат или от националните, или от международните отношения (Ridley, Mendoza 1992).

Терминът *мултикултурализъм* се е утвърдил като дефиниращ както (разбирането за) едно особено разнообразно общество – обикновено в резултат от имиграция – така и политиките, необходими за управляването на такова общество. Той, следователно, включва както описание на обществото, така и предписание за начините, по които то трябва да се направлява (Малик 2016).

Мултикултурализмът като форма на държавно санкциониран културен плурализъм е „основан на идеология която поддържа, че културното разнообразие се толерира, цени и приема в общество на основата на всеобщи принципи на ценностите на либералната демокрация – гражданската общност и равенството на всички хора в държавата, както и индивидуалните права” (McAllister 1997).

Мултикултурализъм – визия за гражданството, което не е затворено в рамките на държавата, но е пръснато из обществото, съвместимо с множеството форми на групиране в съвременността, едно гражданство, което е устойчиво чрез диалог; плуралистични форми на

представителство, които не приемат една група като модел, по който всички други трябва да се равняват; и още – нови, реформирани национални идентичности (Modood 2007).

1.3 Митове, свързани с мултикултурализма

Когато политическият речник на дадено общество е беден или манипулиран, митовете изобилстват. Такъв е случаят и с мултикултурализма:

❖ *Мултикултурализмът изисква всяка общност да живее по собствени закони*

Не е вярно. Мултикултурализмът е модел на функциониране на либералната демокрация и върховенството на закона. Държавата запазва своята юрисдикция и нейните закони важат за всички;

❖ *Мултикултурализмът изисква квоти в управлението на страната*

Не е вярно. Такива квоти има днес в държави като Босна и Херцеговина и Македония, но те са в резултат на мирни споразумения, спиращи открит въоръжен конфликт между групи. Това трябва да е целта на мултикултурната политика: квотите са извънредно решение и по принцип временни, докато общността преодолее травмата от остър конфликт;

❖ *Мултикултурализмът изисква федерализация или политическа автономия на малцинствата*

Не е вярно. Федерализмът и мултикултурализмът са различни понятия и едното не предполага и не води до другото;

❖ *Мултикултурализмът води до сепаратизъм*

Не е вярно. Със същия успех може да се каже, че липсата на мултикултурализъм води до сепаратизъм. Най-голямо изостряне на ситуацията сме имали, когато държавата е спирала да уважава културните различия – т.нар. Възродителен процес например;

❖ *Мултикултурализмът изисква да няма един официален език, да няма традиционна религия*

Не е вярно. Официален език – конституционно или де факто установен – има във Великобритания, Германия, Австралия и т.н. Що се отнася до религиите, Великобритания има официална религия, чиято глава е кралицата. Такъв тип символна политика е възможна, стига да е съчетана с адекватно уважение към другите религии и културни

практики. По нашата конституция православието е традиционно вероизповедание и това е факт, което не означава, че други религии – част от тях също традиционни за България – трябва да бъдат дискриминирани, deregистрирани, преследвани, маргинализирани и пр.;

❖ *Мултикултурализмът изисква прием на неограничено количество имигранти и бежанци*

Не е вярно. Мултикултурализмът не твърди, че на всяко място по света трябва да има от всички възможни култури. Твърдението му е по-скромно: че съжителството на култури е възможно и че в него има ценност;

❖ *Мултикултурализмът води до слабост на управлението и неуправляемост*

Не е вярно. Най-добре управляваните държави в света като цяло са тези, които под една или друга форма са възприели мултикултурни политики;

❖ *Държавата трябва да дава поравно на всички култури*

Не е вярно. Според мултикултурализма е възможно държавата да подкрепя определени култури – включително основната – ако те са застрашени. Това, което мултикултурализмът изисква, не е обезсилването на най-голямата, традиционната култура в една държава, а избягването на маргинализацията на останалите;

❖ *Мултикултурализмът може да работи в англосаксонския свят, но не и при нас, останалите*

Не е вярно. Няма никаква генетична детерминираност на културите. В крайна сметка Британската империя е била изградена не на принципите на мултикултурализма, а на идеята за превъзходството на белия човек (и затова се разпада). Т.е. няма култури, които да са естествено националистични, а други – естествено мултикултурални (Смилов 2016).

1.4 Мултикултурализмът руши обществото

Идеите на мултикултурализма, лансирани и яростно отстоявани от либералните интелектуалци, доминират в повечето западни държави и постепенно разрушават западното общество. Заплахата, която представляват тези идеи, е по-страшна от сегашната икономическа криза, защото иницираните от тях процеси са необратими.

Мнозинството либерални интелектуалци не разбират особено проблемите на националната сигурност. Те симпатизират на мюсюлманите, защото ненавиждат обществото, основано на християнските ценности. За тях мюсюлманите са хора, които могат да ни обогатят културно и да сложат край на християнската доминация, а тъкмо това желаят въпросните интелектуалци, като в по-голяма степен това се отнася за европейските, а не толкова за американските им представители (Годфрид 2009).

Съвременната западна интелигенция представлява своеобразен постбуржоазен феномен. Продължително време доминираща класа на Запад беше буржоазията, която обаче постепенно бе изместена от класата на мениджърите. Последната, в името на демокрацията, реализира редица социални програми, превръщайки се по този начин в защитник на етническите, религиозните и други малцинства, които дълго време се смятаха за аутсайдери в буржоазното общество. На свой ред, интелектуалните и университетските кръгове започнаха активно да лансират идеята, че такива групи, като етническите малцинства, хомосексуалистите, транссексуалните, а днес и мюсюлманите, са жертви на бялото християнско население. Това доведе до конструирането на своеобразна „култура на жертвата“, която продължава да се подкрепя от държавните структури, медиите, университетите и съдебната система. При това, списъкът на „жертвите“ постоянно нараства, самите „жертви“ се ползват с покровителството на държавата, а либералните интелектуалци се превърнаха в техни опекуни и защитници. Тоест, не може да се говори, че между тези интелектуалци и държавата съществува някаква непреодолима пропаст.

Що се отнася до спада на интереса към либерализма сред съвременните интелектуалци, проблемът тук е, че интелектуалците постоянно променят смисъла на самото понятие „либерализъм“. То отдавна е загубило постоянното си значение. Ако днес някой ме попита, дали съм либерал, ще му отговоря „да, аз съм либерал, само че подкрепям либералния модел, създаден през XIX век“. А той няма нищо общо с днешния либерализъм (Годфрид 2009).

1.5 Мулти-култи Европа е провалена

Европа никога не е била мултикултурна, дотолкова, доколкото всички държави в нея са част от общата европейска цивилизация. Дори и

трите европейски страни с преобладаващо ислямско население (Албания, Косово и Босна) са силно повлияни от нея. От друга страна не трябва да бъркаме толерантността и разбирателството с мултикултурализма. Това, че аз съм толерантен към някой различен и се отнасям с разбиране към него не означава, че ще го поканя да живее в къщата ми и да разполага с нея както намери за добре. А точно това се опитват да ни внушават вече години наред. Съвсем разбираема е и ответната реакция – никой няма да се остави доброволно да бъде заробен в собствената си страна от нахлуващи чужденци, които смятат, че Европа е длъжна да ги приеме и отглежда като домашни любимци.

Извинявайте, но *къде в България видяхте разнородно многообразие? Нашата държава е българска, на българският народ* (к.м. – В.Б.). Това е записано и в Конституцията на страната. Това „многообразие“, също както и европейският мултикултурализъм, е мит. Страната ни е еднонационална, българите сме 87% от населението, поне според официалната статистика. Ако въобще можем да говорим за някакъв модел, той е заложен още от древните римляни. Отидеш ли в Рим, казвали те, се дръж като римляните и спазвай римските закони. От векове това е моделът. На който не му харесва, да се прибира откъдето е дошъл (Костадинов 2015).

2. Философия на мултикултурализма

Философията на мултикултурализма може да бъде резюмирана в следните основни принципи:

- *Принципно „да“ за етнокултурното разнообразие (diversity)*

Тук то се оценява принципно положително, защото се смята за благоприятно и полезно за обществото като цяло. Приема се, че това разнообразие съдържа сили, които в крайна сметка принасят повече полза, отколкото вреда. Етнокултурното разнообразие следователно се възприема като градивна и обогатяваща цялото общество сила.

- *Право на културни различия*

Всички индивиди и групи имат принципно право на запазване и грижа за специфичните си културни особености. Следователно е налице право на, но не и принуда към, етническа идентификация.

- *Принцип на културна равноценност и взаимна толерантност*

Различните етнокултурни групи са еднакво ценни. От този принцип се извлича задължението за взаимна толерантност. Идентификацията със

собствената (етническа) група трябва обаче да следва онази с цялото общество. Допустима е йерархично изградена и структурирана двойна идентичност, при която идентификацията с държавата стои на първо, а идентификацията със собствената етническа група – на второ място.

- *Хипотезата за „сигурност-чрез-контакт“*

Правото на различност се основава на емпирично подкрепената социално-психологическа хипотеза, според която подкрепата от страна на собствената група насърчава самочувствието и психическата сигурност на индивида, чрез което се създават предпоставките за откритост към други етнокултурни групи, тоест за толерантност и междуетнически контакти.

- *Единство-в-различността (unity-within-diversity)*

Едно ядро от общи базисни ценности и правила (Конституция, закони, общ език) гарантира сцеплението на цялото и същевременно поставя граници за правата на различност, както и на принципа за равнопоставеност на културите. Общата рамка има ясно първенство в сравнение с частичните култури. Имигрантите могат да запазят и поддържат само онези части от своите култури, които не се намират в противоречие със задължителното общо ядро („селективно съхранение на културата“). Равноправието на жените, както и домашното насилие срещу тях, са типични области, в които някои от имигрантските култури се сблъскват с общото ядро. Де факто тук е налице йерархия на етнокултурните групи: колкото повече някоя култура противоречи на общото ядро, толкова повече от нея се изисква субординация и отказ от определени привички. Прокарването на граници между различност и единство (къде свършва равноправната различност, къде културните особености трябва да отстъпят на общото ядро от ценности?) е комплексна и спорна материя и отделни нейни части са част от политическия дискурс.

- *Право на равни шансове*

Либералното право на културна различност е тясно свързано със социалното право на равни шансове при участието в обществото. Мултикултурализмът следователно не се ограничава до чисто културната сфера (както би могло да се заключи от етимологията на думата – мулти-“културализъм“); той притежава двойно, либерално-социално естество и съдържа две фундаментални права: заедно с правото на културна различност също и правото на социално равенство на шансовете.

Предизвикателството тук се състои в стремежа за постигане на две цели едновременно: съхраняване на културната различност, но заедно с това и премахване на етнически базираното социално неравенство.

• *Приемане на необходимостта от мениджмънт:*

Мултикултурализмът в описания тук смисъл се развива не от само себе си, а се нуждае от политически мениджмънт, тоест политическо окуражаване и подпомагане.

Важните съставни части от философията на мултикултурализма се представят чрез метафората на „етническата мозайка“. Това е съзнателно и подчертано разграничаване от идеала за „топилния тигел“ на САЩ: разнообразието на културите трябва не да бъде претопено в някакъв „melting pot“ по американски модел, а всяка *етнокултурна група може и трябва да запази своя специфичен цвят и форма, подобно на камъчетата на мозайка. В резултат на това всички групи заедно се превръщат, със собствените си особености, в пъстра и многообразна съвместна картина* (Geißler 2003).

3. Подходи към мултикултурализма

3.1 Политически подходи към мултикултурализма

Съществуват три подхода към културното или етническото разнообразие в национален мащаб с множество вътрешни вариации:

Интеграционисткият подход е най-характерен за Франция, където се отхвърля възможността за национални или лингвистически малцинства на нейна територия. Националността е основана на концепцията за гражданство. Всички французи имат равни граждански, културни и лингвистични права като индивиди, като не се признават такива на групите. Непризнаването на групови права е път за съхранение на държавното единство и обществената кохезия. Термините *мултикултурен* и *мултикултурализъм* се употребяват в демографско-описателен смисъл.

Етническият (“кръвен”) подход е свойствен за Германия. Гражданството е основано на етнически произход. Жителите на страната, които не са германци, например, макар и родени и живели само там не получават гражданство лесно, докато то се дава веднага на германците, които идват отвън. Термините *мултикултурен* и *мултикултурализъм* се употребяват в идеологическо-нормативен смисъл.

Мултикултуралистският подход като систематичен и всеотраслен отговор на културното и етническо разнообразие, с образователни, лингвистични, икономически и социални компоненти и определени механизми е приет като принцип за устройството на Австралия и Канада. Термините *мултикултурен* и *мултикултурализъм* се употребяват в програмно-политически смисъл. Свързват се с определена политика спрямо етническото разнообразие (Иванов 2002).

3.2 Антропологически и културологически подходи към мултикултурализма

Мултикултурализмът отхвърля концепцията за асимилация като пълна социална интеграция на хората в обществото, идентификация с доминиращата култура и институции и изчезване на етническата група като отделно юридическо лице и сбор от характерни и различаващи я от другите ценности и издига идеята за културно равенство и културен сепаратизъм. Концепциите са няколко:

Бикултурализмът е концепция, според която индивидите се идентифицират културно на две нива – с техните първични групи (неформални отношения: семейство, роднинство, приятелство, обичаи, бит, традиции, език) и с институциите (формални роли в работата, в юридическата, образователната система, в системата на здравеопазването и услугите и др.). Тази идентификация обикновено е изгодна за тях, тъй като ги въвлича в институциите. Често бикултуралната социализация е съпътствана от билингвизъм.

Акултурация – Свързва се с изменения на културната идентичност и хабитус по посока на господстващата култура в области, свързани основно с вторичните институционални контакти. Акултурацията никога не е линеен и еднопосочен процес. В някои елементи тя е асимилация, в други – "melting pot", в трети – поява на нови качества и пр.

Амалгамация – Процес, посредством който всички групи, се смесват в една, и се създава уникална култура, която е комбинация от всички тях.

Множествена идентичност – В съвременното общество културната идентичност на хората рядко е свързвана само с една култура, човекът е „транскултурен“. Тя е определена от множество фактори: етнос, нация, раса, пол, религия, сексуална ориентация, възраст и др. Множеството идентификации на идентичността се изменят интензивно с времето.

Посткултурализъм – Съвременното общество е навлязло в стадия на посткултурализма, където културното съдържание на идентичността силно намалява и където поставянето на културни проблеми само замъглява идентификацията на социалните проблеми. С изключение на някои отделни случаи, индивидуалното поведение на хората много малко се влияе от елементите на реалната култура. Етнорасовият и културен компонент на идентичността стават все по-доброволни, вместо задължителни. Постетническата принадлежност подчертава гражданския характер на модерната държава. Амалгамацията и асимилацията са проявления на посткултурализма. Мултикултурализмът може да служи като предпазна мярка за защита на гражданските права на расовите, етническите и културните категории дотогава, докато расизмът съществува в една страна в някаква форма, т.е. докато тя не е станала пълноценно посткултурно общество (Fellin 2000).

Глобализъм – Съвременното общество има глобален характер. Хората и идеите прехвърлят физическите и национални граници. Културните форми също нямат никакви граници, структури или регулярност. Става все по-трудно да се правят различия между групи хора или определени "култури" и даже между хората от различни нации. Културата трябва да се осмисля в глобалните термини "етно-", "медиа-", "техно-", "финан-", "идео-". Това са каналите, по които културата изтича през границите. Отношението на тези канали определя контекста на осмисляне на културата и мултикултуриализма. Вместо колективни различия, има глобален партикуларизъм, зависещ от мястото и времето (Иванов 2002).

3.3 Идеологически подходи към мултикултурализма

Оформили са се няколко теоретични модели на мултикултурализма. Всеки от тях има основа, цели, методи за достигане на желаните резултати:

Консервативен и есенциалистски мултикултурализъм

Свързва се с противопоставянето на колективизъм и индивидуализъм. Колективизмът акцентира на равенството на хората. Всички имат "универсален човешки потенциал" и подлежат на уважение. Характерът и проявлението на този потенциал, обаче, са определени по нормативните стандарти на мнозинството. Всеки има равни права на справедливо разпределение на богатата (и образователни), стига да е

придобил необходимия културен капитал ("норма"). Класическите ценности на Елада, Рим и Европа и на бялата раса са основа на цивилизацията (евроцентризъм) и на "общочовешката" култура. Те са основания и на образованието като подготовка за гражданство. Тези, които не могат или не искат да се придържат към тази културна норма са непълноценни, лишени от културен капитал и лошо социализирани.

Либерален мултикултурализъм

Хората са естествено равни по основните си права, но в действителност това равенство отсъства поради неравенството в социалната и образователната сфери. За да се промени ситуацията, трябва да се премахнат съществуващите културни, социални и икономически ограничения.

Ляволиберален мултикултурализъм (мултикултурализъм на различията)

Подчертават се културните различия, като те са причината за различията в поведението, ценностите, отношенията, познавателните стилове и социалните методи. Съгласно Търнър (Turner 1993), в тази теория културата става признак за етническа идентичност и "лиценз за интелектуален и политически сепаратизъм." Индивидуализмът акцентира върху принципите за равно уважение на различията. Обществото е множествено и институциите трябва да защитават партикуларизма в него. Културната идентичност на човека е главното изражение на универсалния му потенциал, поради което подлежи на безусловно уважение. Мултикултурната политика трябва да даде възможност на човек да се освободи от оковите на колективната идентичност. Позицията е най-тясно свързана с ляволибералните философии.

Критически мултикултурализъм

Културното разнообразие е основание за анализ, преосмисляне и преразглеждане на основни понятия и принципи, обичайни и за доминиращата, и за малцинствените култури, за да се създаде една нова, по-жизнена, открита и демократична обща култура.

Антропологически мултикултурализъм

Мултикултурализмът е изискване на политически плуралистичното общество, в което никоя култура няма привилегирована роля. Всяка култура се защитава от позициите на категорията „универсални човешки права“, тя има равни достойнства и

ценност и има право на равна защита и поддръжка от държавата. Културните проблеми са юридически проблеми.

Бунтовнически мултикултурализъм

Категорията е въведена от Анри Жиру (Giroux 1994) за описанието на педагогически практики, които дават възможност училището да стане място, където учениците и учителите да пресекат границите на своите култури (border pedagogy), да влязат в диалог, да развият нова множествена културна идентичност (Иванов 2002).

4. Възможно ли е присаждане на мултикултурализъм?

Отговорът е „не“, защото жизнеността на мултикултурализма зависи от специфични исторически, социалноструктурни, културни и политически контексти. Например, опитът да се вземе и присади канадския мултикултурализъм в германски условия би се оказал напълно утопичен. Канада, САЩ и Австралия са имиграционни страни от класически тип – с дълга история на имиграция, дълга мултиетническа традиция, себеразбиране като инклузивни държави-нации (тоест включване в нацията на всички граждани без изключения) и структурно сравнително добре позиционирани етнически малцинства. Германия, напротив е имиграционна страна от нов тип, при която тези четири елемента липсват. Канадската национална идентичност се основава не на неща като произход или принадлежност към определена култура, а на индивидуалното признаване на лоялност от страна на гражданите. Ето защо тя е в състояние да обединява най-различни етнокултурни групи. От своя страна Германия от самото си основаване е едно по същество моноетнично общество, обединявано на първо място от идеята за принадлежност към германската култура. Мултиетническият сегмент в Германия е сравнително нов и малък и той бива противопоставян на една местна, силна култура на мнозинството, която упражнява силен асимилационен натиск. Германското разбиране за държавата се определя от понятието за културната нация, а принадлежността на гражданите към нея се основава на ексклузивния принцип на произхода (тоест такъв, който изключва от принадлежността към нацията определени групи хора, считани за „културно-чужди“). В последно време Германия направи солидни отстъпки от този силно оспорван в модерността национално-обединителен принцип, най-ясен израз на което е промененото законодателство, уточняващо новите правила за

получаване на гражданство, при които принципът на произхода вече не толкова доминира, колкото е бил преди това.

Извод: Различните европейски страни са вървели по много различни пътища. Великобритания се е опитвала да предостави на различните общности еднакво участие в политическата система. Германия е окуражавала имигрантите да живеят по свои собствени, обособени начини, вместо да им даде гражданство. А Франция просто е отхвърлила мултикултурните политики, предпочитайки традиционните си асимилационни подходи. Специфичните резултати също са много различни: във Великобритания се стигна до общностно насилие; в Германия турските общности се изолират все повече от основното общество; във Франция отношенията между властите и северноафриканските общности са силно експлозивни. Навсякъде обаче основните последици са еднакви: фрагментирани общества, отчуждени малцинства и гневни граждани (Малик 2016).

В исторически план съществуват два европейски модела на конструиране на нация. Двата пътя на формиране на нация се различават по своята посока: френският път е от политическо единство към културна асимилация (отгоре надолу), а германският – от културно единство към политическо обединение (от долу нагоре). Като отражение на тези два пътя се появяват и два типа определения за нация. В първия тип – модернистски формулировки – философската обосновка е универсалистката идея за обществен договор между разумни хора, имащи равни “естествени” права. Акцентът е върху субективния момент, т.е. върху волята на гражданите на една държава за политическа общност, оформила се в рамките на вече съществуваща държава. Във втората група дефиниции като “естествени” се подчертават преддържавни категории като общ произход, език, религия, култура – те се припознават като “обективни” причини, обединяващи и същевременно легитимиращи създаването на национална държава (Недина 2011).

Фундаментален елемент на идеята за нацията, отличаващ я от идеята за държавата е духовно-културният фундамент, т.е. дали тази култура се е формирала преди или след възникването на самата държава. Именно културата в най-голяма степен създава рационалните и емоционални връзки, обединяващи обществото и духовната основа на неговия живот, в т.ч. и политическата сфера. Стереотипното

противопоставяне на гражданско-политическия (западен) и етнокултурния (източен) модел на нация многократно се подлага на критика в сравнителните исторически изследвания. Според известния специалист по етнонационални проблеми А. Смит всеки, дори крайно граждански и политически национализъм при по-внимателен поглед се оказва също така етнически и лингвистичен (Smith 1998).

Промяната на качеството на политиката и политическата култура е възможна единствено и само чрез активно изграждане на нови социализиращи практики, формиращи колективни и нормативно действащи личности, чиято кауза е реалната демокрация, при която всеки, независимо от социалното си положение и политически възгледи, етнически произход, вяра и име, да бъде равноправен пред закона и да има шансове за социална реализация и европейски стандарт на живот. Иначе казано, личности, разбиращи националната идентичност като синтез на всички етноси, религии и култури, които населяват България и са характеристика на българските граждани. *Националната идентичност е синтез на етническото, културното, религиозното многообразие, с цялото уважение към историческите факти, които имат отношение към формирането на тази национална идентичност* (Босаков 2015).

5. Идеята за хомогенна нация

Повечето изследователи на българската държавна политика спрямо малцинствата споделят оценката за нейния непоследователен и противоречив характер. Това се отнася както за намеренията и средствата, така и за резултатите. На историческия фон на редуване на относително по-спокойни и толерантни времена с кризисни ситуации, пряката и насилствената асимилация не е приоритет на българската вътрешна политика за повече от век. Споделените в общоевропейски и общобалкански контекст тежнения за максимална или пълна етническа хомогенизация на нацията обаче остават живи и се активизират по време на войни, размяна на населения и изострени изблици на националистическа мобилизация.

От втората половина на 30-те години на XX век държавата залага освен на някои ограничителни (включително дискриминационни) мерки и контрол, и на подкрепата на религиозния традиционализъм като

средство за сдържане на кемалисткия национализъм и влиянието на т. нар. модернизационен проект в Турция.

През втората половина на 40-те и през 50-те години на миналия век политиката към малцинствата в най-общи линии се съобразява с идеологически постановки и решения, почерпени от съветския опит. Те се прилагат, макар и избирателно, в посока на възстановяване и разширяване на възможностите за образование на родния език, културно-просветни организации и институции, печатни издания, създаване на съпричастна към държавната политика интелигенция и пр. Това става при все по-плътен контрол на партията-държава и безкомпромисно налагане на новата идеология.

Към средата на 70-те години вече са налице значителни положителни промени в образователното, икономическото и социалното положение, в бита на различните малцинствени групи. Положението на турската общност остава двойствено – тя претърпява съществени социални и културни промени и от нея се очаква да участва активно в изграждането на новия строй, но в същото време тя бива третирана като различна и по същество маргинална. Така или иначе историята на общността след 1944г. е белязана от периодични, индивидуални и масови ситуации на невъзможност. Най-ясно това проличава в принудителния избор между приемането и подчинението на поредните ограничения и унижения и обичайния, несигурен и невинаги по-добър изход – емиграцията в Турция. От друга страна, стремежът към житейска, обществено валидна и постижима "нормалност" е присъщ на турците през комунистическия период. През 60-те и 70-те години общото подобряване на благосъстоянието и образователната ситуация, модернизацията на бита, включително на село, новите индивидуални житейски шансове и стратегии, особено в градовете, са не по-малко значим феномен от толкова критикувания и атакуван религиозен и културен консерватизъм. В този смисъл не по-малко едностранчиви от пропагандните лозунги и клишета са някои оценки, акцентиращи върху постоянния стрес, трудното оцеляване и ревностното съхраняване на застрашената идентичност. След смяната на партийно-държавното ръководство през 1956г. и последвалото укрепване на властта на Тодор Живков започва да се очертава политиката на постепенна асимилация. С тезиси от октомври 1958г. започва поредица от (официални и неогласени) решения и мерки до средата на 60-те години: сливане на

турските с българските училища и постепенното свеждане на майчиния език до избираем предмет (при негласен натиск върху родителите да се отказват), уволнения на учители и работещите в детските градини, свиване на броя, обема и периодичността на туркоезичните издания и тенденция към двуезичие, рязко намаляване броя на духовенството в съчетание с привличане на негови представители към тайните служби и поредната атака срещу мюсюлманската религия и традиции – "разфереджаване", затваряне на джамии и сурово преследване на недоволството и съпротивата. Това става на фона на първия опит за насилствено преименуване на българите мюсюлмани, приключил през 1964г. с временен отказ от подобни открити и фронтални действия. През втората половина и края на 60-те години курсът отново се смекчава. През февруари 1969г. обаче започва ново ограничаване и настъпление срещу етническите специфики с акцент върху асимилацията – термин, избягван на официално ниво, но употребяван на заседания на висшия партийен и държавен елит в смисъл на неизбежен, предстоящ, закономерен и прогресивен процес. До средата на 70-те години се изважда от учебните планове изучаването на турски език като майчин, закриват се самостоятелните турски театри и фолклорни състави, през 1978г. временно напълно е спрял приемът в Катедрата по турска филология (междувременно преименувана на ориенталистика и после – по източни езици). Успоредно с това вървят няколко вълни на изселвания – разрешавани и насърчавани. Около 155 хиляди души избират и/или са принудени да напуснат България през 1949-1951г., а после още около 130 хиляди стават емигранти предимно в контекста на събирането на разделените семейства в периода 1968-1978г. За българските управници обаче крайните резултати са незадоволителни. През 1980г. турците са над 9% от населението, близо до нивото от 1946г., и отново има нагласа за нова инициатива за изселване. Демографска прогноза от средата на 70-те години сочи, че към 2001г. турците ще достигнат 10.2% от населението с три пъти по-висок прираст от този на българското мнозинство, при положение че за "оптимално" се възприема нивото от 8.6%. През февруари 1982г. е ограничено заселването на приходящи от други райони турци в Бургаско, Хасковско, Ямболско и Кърджалийско. До лятото на 1984г. тече подготовката на това, което по-късно става известно като Възродителен процес (в-к Дневник 2008).

5.1 „Бъдете реалисти, вярвайте в невъзможното”

Тази мисъл на Х. Маркузе, изписана през 1968г. на стените на Сорбоната по своеобразен начин кореспондира с мотото на Макс Вебер „Трябва да се мисли за утопичното, за да може да се разпознае реалното“. Това е приблизителната посока, в която трябва да се насочват разсъжденията по въпросите на интеграцията. Тя не трябва да бъде оставяна на самата себе си, т.е. интеграцията се нуждае от премислен политически мениджмънт. Внимателно провежданите публични дискусии върху концепциите и програмите за интеграция, биха могли да придадат на политическия мениджмънт на интеграцията липсващата му засега демократична легитимност. Родният ни пример показва, че интеграцията на съвременното българско общество не може да се възприема единствено и само като съвместно живеене или като притегляне на по-малките културни общности към доминиращия модел на поведение на мнозинството. Именно в страна като България, в която религии и етноси съжителстват от векове, повече от всякога диалогът може да бъде единственото средство за ефективна интеграция и консолидация на националната общност. Представата за интеграцията като унификация или асимилация, основана на акултурация, на частичен отказ от културните основания на различието, повече от когато и да било, води до точно обратния резултат.

В определени случаи етническата и националната идентичност до голяма степен се припокриват, но в днешния глобализиращ се свят тяхното съвпадение намалява все повече. Не става дума само за това, че хората са свободни да избират своето гражданство. Те все по-често избират и националната си принадлежност и ако тя се разминава с получената етническа идентичност, последната бива изтласкана в периферията поради негативното си от гледна точка на ценностната ориентация на индивида значение за персоналната идентичност. Националната идентичност – за разлика от етническата – е придобита не само в резултат на социализация от страна на националните институции, но и като избор поради нейната значимост в личностен план. Българската национална идентичност е незавършена, българинът все още е някъде между етническото и националното и продължава да мисли своята нация етнически, културално, а не гражданско-политически, като свързана повече с общото минало, отколкото като общ проект за бъдещето и „всекидневен плебисцит”.

През изминалите години изследванията, посветени на аспекти на етнокултурната ситуация в България и отношенията между религиозните общности в страната, се опитваха да установят тенденциите на сближаване и преодоляване на негативните стереотипи, формирани в резултат от налагането на модела на етнически хомогенна българска нация по време на тоталитарния режим. Естествен център на тези усилия бе определянето на обхвата и остротата на социалните дистанции, интензитета на негативните стереотипи и ефективността на процеса на интеграция. Постигнатите в този период резултати, даваха основания да се приеме, че е налице процес на постепенно сближаване на позициите по отношение на националното развитие между различните етноконфесионални групи, както и основания да се приеме, че се установява култура на толерантност в процеса на изграждане на принципите на либералната демокрация в България. Но събитията от последните години и особено новата вълна от национализъм, която днес структурира съществена част от политическото и всекидневното пространство, налага да бъдат подложени на преценка не само прекалено оптимистичните очаквания, но и устойчивостта (респ. истинността) на регистрираните досега нагласи спрямо етническото, културното и религиозното различие. Обхватът на декларативната толерантност е много по-голям, отколкото изглеждаше през изминалите години или най-малкото – желанието ни да различим устойчиви процеси на социална интеграция по отношение на културното различие, са намалили критичността към част от получените резултати. Формалното признаване на правото на различно мнение все още не означава готовност то да бъде прието като равнопоставено или най-малкото като еднакво значимо и ценно при изграждането на споделена представа за реалност. Уважението към различието трябва да прерасне в готовност за отстояване на лична позиция в едно разширяващо се пространство на взаимно приет и оценяван като необходим диалог. Едва тогава пълноценното съществуване на различните етнически, културни и религиозни общности ще се превърне в гаранция за жизнеспособността и интегритета на самата национална общност. Изграждането на модел на интеграция, основана на пълноценен диалог, все още предстои.

6. Мултикултурализъмът като политически инструмент

Като политически инструмент мултикултурализъмът е функционира не само като отговор на многообразието, а също и като средство за ограничаването му. А това разбиране разкрива определен парадокс. Мултикултурните политики приемат като даденост, че обществата са многообразни, но имплицитно допускат, че това многообразие приключва по границите на малцинствените общности. Те се опитват да институционализират разнообразието, като поставят хората в етнически и културни кутийки – например една-единствена, хомогенна мюсюлманска общност – и определят нуждите и правата им в съответствие с това. Такива политики, с други думи, само са спомогнали за създаването на самите онези разделения, за чието управление са били предназначени. Следствието от това е появата на нещо, което икономистът Амартия Сен нарича „плуралистичен монокултурализъм“ – политика, основаваща се на мита, че обществото е съставено от различни, еднородни култури, които се стремят да се избягват взаимно. Но тази политика представлява не толкова акт на уважение към различността, колкото удобно средство за избягване на въпроса за това как да се създаде обща, включваща всички, култура. А основното следствие от нея се оказва появата на паралелни общности. Например, в същото време, в което мултикултурните политики в Германия са насърчавали турците да гледат с безразличие на германското общество, те са накарали и множество германци да гледат на турската култура с все по-засилващ се антагонизъм.

Мултикултурните политики се опитват да изградят мост между държавата и малцинствените общности, като издирват определени общности и организации, които да действат като посредници. Вместо да апелират към мюсюлманите и другите малцинствени групи като към граждани, политиците са склонни да приемат, че истинските лоялности на малцинствата са към тяхната вяра или етническа общност. В резултат на това правителствата отдават своите политически отговорности на малцинствените водачи като техни подизпълнители. В това се състои и фундаменталният недостатък на мултикултурализма (Малик 2016).

Мултикултурализъмът и асимилационизъмът са различни управленчески реакции на един и същи проблем: разпокъсването на обществото. Въпреки това и двата подхода са довели в края на краищата до още по-голямо влошаване на нещата. Реалният дебат би трябвало да

се води не между мултикултурализма и асимилационизма, а между две различни форми както на първия, така и на втория. Една идеална политика би възприела от мултикултурализма неговото приемане на реалното многообразие, но не и склонността му към институционализиране на различията, а от асимилационизма – решителността да се третират всички хора като граждани, но не и склонността му към конструиране на национална идентичност чрез характеризирането на определени групи като чужди на нацията. На практика европейските страни са извършили точно обратното. Те са осъществили или мултикултурни политики, които поставят общностите в изкуствени кутии, или асимилационистки такива, които отчуждават малцинствата от основното русло на обществото (Малик 2016).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Босаков, В. 2015. *Ислям и модерност. Взаимни предизвикателства*. София: ИвРай

Годфрид, П. 2009. *Политическата коректност и мултикултурализмът рушат западното общество*. <http://geopolitica.eu/2009/broi42009/190-pol-godfrid-politicheskata-korektnost-i-multikulturalizmat-rushat-zapadnoto-obshtest>

в-к Дневник 2008. *Приливи и отливи в идеята за хомогенна нация*. 04.08.2008г.

Иванов, И. 2002. *Интеркултурно образование*. (Проект “Да се учим заедно” – Шумен, 2002, сс. 5-23)

Костадинов, К. 2015. *Мулти-култи Европа е провалена, а България е еднонационална държава*. http://www.frognews.bg/news_98064/Kostadinov-Multi-kulti-Evropa-e-provalena-a-Balgariia-e-ednonatsionalna-darjava

Малик, К. 2016. *Провалът на мултикултурализма*. <http://librev.com/index.php/discussion-politics-publisher/2972-2016-04-28-14-44-54>

Мирчев М. 2016. *Вълната от „бежанци“ през Балканите към центъра на Европа: Цивилизационна заплаха и риск за България.* (Студия по доклад пред Конференция от 24 ноември 2015г.)

Недина, Т. 2011. *Националната идентичност и ценностна идентификация в юношеската възраст* (дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“). ЮЗУ „Н.Рилски“, Благоевград

Смилов Д. 2016. *Мъртъв ли е мултикултурализмът в Европа?*
http://librev.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2929&Itemid=1000

Ayn Rand Institute. 2000. *Multiculturalism and diversity – The new racism*,
<http://multiculturalism.aynrand.org>.

Bibby, R. *Mosaic Madness*, Toronto 1990 und Neil Bissoondath, *Selling Illusions. The Cult of Multiculturalism*, Toronto 1994; Gilles Paquet, *Political Philosophy of Multiculturalism*, in: J. W. Berry/J.A. Laponce (Anm. 5), pp. 60-80; Gina Mallet, *Has diversity gone too far?*, in: *The Globe and Mail* vom 15. März 1997; Kenneth McRoberts, *Misconceiving Canada. The struggle for national unity*, Toronto 1997

Bolaria, B., Peter S. 1982. *Racial Oppression in Canada*. Toronto

Bosakov, V. 2019. *Ethno-Religious Expressions Of Otherness – Challenges And Responses*. Sofia: Publishing House „IVRAY“.

Fellin, P. 2000. Revisiting multiculturalism In Social Work. In: *Journal of Social Work Education*. Spring/Summer 2000, Vol. 36.

Fowers, B., Richardson, F. 1996. Why Is Multiculturalism Good? In: *American Psychologist*, vol.51 №6 p. 609, 21 Jun 1996

Frances Henry u.a., *The Colour of Democracy. Racism in Canadian Society*, Toronto 2002.

Geißler, R. 2003. *Multikulturalismus in Kanada – Modell für Deutschland?*

In: *Umgang mit Migrantinnen und Migranten*.

<http://www.bpb.de/apuz/27564/multikulturalismus-in-kanada-modell-fuer-deutschland?p=all>

Giroux, H. 1994. *Education Still Under Siege* (co-authored with Stanley Aronowitz). Bergin and Garvey Press

Janigan, M. 2002. *Immigrants. How many is too many?* In: MCLEAN'S vol.16. Dez. 2002, pp. 20-27; vgl. auch Heribert Adam, *Wohlfahrtsstaat, Einwanderungspolitik und Minderheiten in Kanada: Modell für Deutschland und Europa?*, In: Andreas Treichler (Hrsg.), *Wohlfahrtsstaat, Einwanderung und ethnische Minderheiten*, Wiesbaden 2002, p. 343.

McAllister, P.A. 1997. Cultural Diversity and Public Policy in Australia and South Africa: The Implication of Multiculturalism. In: *African Sociological Review*, 1. p.2

Modood, T. 2007. *Multiculturalism: A Civic Idea*. Cambridge: Polity

Ridley, C., Mendoza, D. 1994. Multicultural training: Reexamination, operationalization, and integration. In: *Counseling Psychologist*, Apr1994, Vol. 22

Smith, A. 1998. *Nationalism and Modernism*. London: Routledge

Turner, B. 1993. *Citizenship and Social Theory*. London: SAGE Publications